

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

МЕНШІЙ Аліса Миколаївна

УДК 821. 161. 2–3 “19” (092)

Хорунжий Ю.

**РОМАНИ ЮРІЯ ХОРУНЖОГО І УКРАЇНСЬКА
ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНА ПРОЗА 60 – 90-Х РОКІВ ХХ СТ.**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Наукові керівники – дійсний член АПН України,
доктор філологічних наук, професор

Хропко Петро Панасович

доктор філологічних наук, професор

Гуляк Анатолій Борисович,

Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри української літератури ХХ ст.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Кейда Федір Федорович,

Маріупольський гуманітарний інститут
Донецького національного університету,
завідувач кафедри української філології;

кандидат філологічних наук, доцент

Цуркан Ігор Миколайович,

Херсонський державний університет,
завідувач кафедри української культури
та театрального мистецтва.

Провідна установа – Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя,
кафедра української літератури, Міністерство освіти і науки України, м. Ніжин.

Захист відбудеться “02” грудня 2003 року о 16.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “02” листопада 2003 року.

**Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради**

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. Сучасний етап українського державотворення ознаменований подальшим зростанням національної самоідентифікації народу. Усвідомлення величі своєї нації, шляхів здобуття незалежності, формування громадянської позиції неможливе без осягнення ролі знакових постатей української історії, життя і творчість яких були спрямовані на втілення державотворчої ідеї в політиці, науці, культурі тощо. Таке розуміння властиве українській історико-біографічній прозі, хоч за рівнем художнього осмислення й відтворення образів видатних представників минулого ці твори й не дорівнюють доробку таких метрів художньої біографії, як Р.Ролан, А.Моруа, А.Лану, Ю.Тинянов, С.Цвейг, І.Стоун. Йдеться не тільки про художню обдарованість, а й суспільно-політичні обставини та передумови: вікова бездержавність українського народу, печаті вторинності, що впродовж століть тяжіли над різними проявами суспільного й культурного буття, не могли не позначитися на самодостатності, переконливості та довершеності української художньої біографії.

Серед мистецької спадщини письменників – творців вітчизняного художнього життєпису – варто виділити, з огляду на рівень творчих здобутків, доробок Юрія Хорунжого (нар. 1937 р.), автора циклу історико-біографічних романів та повістей (“Чуєш, брате мій” (1982), “Борвій” (1987), “Людам мила” (1993), “Злет і заземлення Григорія Полетики” (1994), “Любов маєш – маєш згоду” (1997), “Вірую” (1999, 2001). Більшість художніх життєписів письменник створив уже в незалежній Україні, що дало змогу уникнути різних табу й замовчувань, ідеологічної упередженості, всебічно й об’єктивно висвітлити внесок видатних діячів у розвиток української культури. Слід відзначити, що серед сучасних українських майстрів слова порівняно небагато письменників працюють над створенням художніх біографій. Цей жанр культивують Ю.Хорунжий, М.Слабошпицький, В.Чемерис та ін.

У своїй художній практиці Ю.Хорунжий гармонійно поєднав раціоналізм, документальність, які притаманні творчості зарубіжних творців жанру, з прагненням до відображення потаємних глибин свідомості знакової особистості, що характеризує кращі зразки української художньої біографії. Така “синтетичність” є визначальною у творчому доробку Ю.Хорунжого. З огляду на концептуальність, аналітичність і оригінальність мистецьких рішень, запропонованих письменником у його історико-біографічних романах, можна стверджувати, що вони заслуговують на ґрунтовне та всебічне дослідження. Актуальність роботи зумовлена також тим, що літературознавче осягнення творчості письменника обмежується поодинокими публікаціями у фаховій періодиці. Однак жанр статті, відгуку, рецензії не дає змоги різнобічно й детально проаналізувати створені Ю.Хорунжим художні біографії в контексті вітчизняних історико-біографічних творів 60–90-х років ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця виконувалась як складова частина комплексного дослідження “Шляхи розвитку української літератури XVII–XX ст.”, над яким працює колектив кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Об'єктом дослідження є історико-біографічні романи Ю.Хорунжого: “Борвій”, “Злет і заземлення Григорія Полетики”, “Любов маєш – маєш згоду”, “Вірую”. До порівняльного аналізу залучено кращі твори вітчизняної художньої історико-біографічної прози, що побачили світ у 60–90-х роках XX ст. Значну увагу приділено джерельному історіографічному матеріалові, пов'язаному з такими іменами, як І.Мазепа, Г.Полетика, М.Старицький, М.Грушевський, досліджено способи трансформації документа в художню структуру романів Ю.Хорунжого.

Мета дослідження – розкрити історичну зумовленість ідейно-естетичних та мистецьких пошуків Ю.Хорунжого; з'ясувати типологічні особливості жанрово-композиційної природи романів письменника, їхні поетикальні домінанти, способи моделювання образної системи його історико-біографічної романістики; визначити місце і значення романів письменника в літературному процесі 60–90-х років XX ст.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

розглянути мистецьку еволюцію Ю.Хорунжого в жанрі художнього історико-біографічного роману;

виявити типологічні ознаки романів письменника, засоби асоціативно-психологічної організації біографічного матеріалу;

дослідити ідейне, естетичне та композиційне навантаження документів у художньому відтворенні подій, характерів, явищ;

показати специфіку моделювання образної системи художніх життєписів Ю.Хорунжого;

виокремити місце романів письменника серед творів цього жанру, схарактеризувати ідейну, художню, проблемно-тематичну співвіднесеність творчості Ю.Хорунжого з доробком його попередників і сучасників.

Методологічною основою дослідження романістики Ю.Хорунжого в контексті аналогічних вітчизняних творів є наукові розробки про історичну й історико-біографічну прозу. Теоретико-літературознавчою базою стали праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем теорії та історії літератури, авторського вимислу й домислу, історичної та художньої правди в жанрі історичної прози (І.Франка, О.Білецького, Ю.Шереха, В.Дончика, М.Жулинського, Д.Наливайка, М.Коцюбинської, Л.Дем'янівської, Р.Гром'яка, Є.Барана, А.Гуляка, Ф.Кейди, Б.Мельничука, М.Павлишина, Ф. та В.Погребенників, М.Ільницького, П.Хропка, М.Бахтіна, А.Моруа, І.Стоуна).

Методи дослідження. Романи Ю.Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60–90-х років XX ст. розглядаються крізь призму контекстуального, біографічного, порівняльно-зіставного й системного методів аналізу з концентрацією порівняльно-типологічного аналізу художніх життєписів різних авторів, що відзначаються спорідненістю форм і засобів зображення. Проведено також порівняльні дослідження за критерієм спільності головного героя. Відтак саме спостереження над текстом, узагальнення та всебічний аналіз дослідницького матеріалу мали комплексний характер. Це дало змогу визначити відповідний контекст, а також дослідити жанр, джерела, композицію, образну систему художніх життєписів Ю.Хорунжого.

Наукова новизна. Уперше в науковий обіг уведено й теоретично обґрунтовано закономірності становлення й розвитку історико-біографічної прози Ю.Хорунжого в контексті споріднених за тематикою та жанровими формами творів українських письменників – творців історико-біографічних романів та повістей; встановлено спільне й відмінне між ними; визначено ступінь новизни, цілісності й адекватності історичної та художньої правди у творах Ю.Хорунжого, виявлено своєрідність художнього стилю й індивідуальної поетики, узагальнено мистецький досвід письменника в освоєнні історичного матеріалу та його художній інтерпретації.

Теоретичне значення дисертації. Результати і висновки дослідження відкривають нові можливості у вивченні питань теорії та історії художньої історико-біографічної прози, у збагаченні методологічних підходів до вивчення історико-біографічної літератури взагалі та творчості Ю.Хорунжого зокрема, його місця в літературному процесі 60–90-х років XX ст., у нових теоретичних і конкретно-історичних студіях з історії новітньої української літератури.

Практична цінність дисертаційного дослідження полягає в тому, що його матеріали можуть використовуватись у викладанні курсу історії української літератури, теорії літератури, у проведенні спецкурсів та спецсемінарів на філологічних факультетах університетів, у написанні курсових і дипломних робіт, у підготовці посібників з літературознавчих дисциплін.

Апробація та впровадження роботи. Окремі розділи й дисертація в цілому обговорювалися на засіданні кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Результати й висновки апробовано на Міжнародній науково-практичній конференції “Україна: національна ідея” (Київ, 2002), П’ятій всеукраїнській науково-теоретичній конференції молодих учених (Київ, 2002), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Зміст і структура шкільної літературної освіти” (Глухів, 2002), Першій всеукраїнській національній конференції “Гендерні жіночі курси у вищих навчальних закладах України: сучасний стан та перспективи викладання” (Миколаїв, 2002); доповідались на звітних наукових конференціях НПУ імені М.П.Драгоманова (2002–2003 рр.).

Результати дослідження впроваджувались під час читання курсів лекцій та практичних занять з історії української літератури в Херсонському державному університеті (Довідка № 619 від 13

травня 2003 р.), Миколаївському державному університеті (Довідка № 365 від 5 квітня 2003 р.), Миколаївському державному гуманітарному університеті імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія” (Довідка № 27 / 17 від 22 травня 2003 р.), Новобузькому педагогічному коледжі Миколаївського державного університету (Довідка № 60 від 21 травня 2003 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 9 статей, з яких 6 – у фахових наукових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 178 сторінок, з них – 164 основного тексту. Список використаних джерел включає 204 позиції.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, розкрито його новизну, теоретичне та практичне значення, визначено мету й конкретні завдання, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **“Еволюція жанрово-композиційних модифікацій історико-біографічної прози Юрія Хорунжого”** на основі аналізу й синтезу напрацювань попередників окреслено жанрові константи та їх моделі в історико-біографічній прозі; обґрунтовано вживання таких термінів, як “художня біографія”, “художній життєпис”, “історико-біографічна проза”, “історико-біографічний роман, повість, оповідання”.

З’ясовано, що мистецькі пошуки Ю.Хорунжого стимулювалися бурхливою атмосферою 60-х років. Це зумовило певну ідейно-тематичну, сюжетно-подієву й концептуальну спорідненість його перших оповідань та повістей з доробком Є.Гуцала, Григора Тютюнника, В.Дрозда, що й продемонструвала повість Ю.Хорунжого “Вісім місяців – лише мить” (1967), яка дала назву збірці, що побачила світ у видавництві “Молодь” за сприяння Г.Кочура, І.Дзюби, В.Стуса, а її літературним редактором був Ю.Бадзьо. Письменник формувався і розвивався в межах реалістичної традиції, зазнав впливів панівного на той час соціалістичного реалізму, що помітні у його перших повістях та оповіданнях, а також в історико-біографічній повісті “Чуєш, брате мій”. Художній рівень творів Ю.Хорунжого істотно знизили спроби препарування героїв згідно з канонами соцреалізму. Вплив ідеології позначився і на інтерпретації окремих фактів.

Поворотним кроком у мистецькій кар’єрі письменника, який починав як автор оповідань та повістей із життя геологів та науковців, стала робота в жанрі історико-біографічної повісті та роману. Новий напрям його пошуків – змалювання видатних особистостей української культури – започаткований художньою історико-біографічною повістю про Кирила Стеценка “Чуєш, брате мій”. Аналіз цього твору в порівнянні з історико-біографічною повістю “Людя мила”, у центрі якої образ Людмили Старицької-Черняхівської, дав змогу простежити мистецьку еволюцію

Ю.Хорунжого в жанрі історико-біографічної прози, визначити особливості творчого почерку письменника, його саморух у спробі звільнитись від приписів і канонів соцреалізму.

“Чуєш...” належить до традиційного (сюжетно-подієвого) типу художніх життєписів, а звідси – наголос на відображенні документально засвідчених подій та вчинків, дотримання хронології фактів життя портретованої особи. Тут переважає подієвий час, організований з коротких часових відрізків, які розташовані у хронологічній послідовності і відповідають окремим фактам біографії К.Стеценка. Однак багатоаспектна реконструкція образу митця зумовила появу в текстовому масиві традиційного типу елементів асоціативно-психологічного письма, що реалізувались у поєднанні концептуального й перцептуального часу в єдину структуру часу художнього, а також у глибокому відображенні внутрішнього світу героя.

Історико-біографічна повість “Людя мила” про письменницю, драматурга, громадську діячку Л.Старицьку-Черняхівську належить до асоціативно-психологічного типу, що зумовило відмінний, порівняно з художньою біографією К.Стеценка, характер перетворення історичної правди в художню. Художньо-подієвий плин повісті “Людя мила” збагатила перцептуальна часова площина, що уможливила вільний перехід героїні від одних спогадів і вражень до інших.

Своє творче амплуа документаліста й аналітика Ю.Хорунжий повніше зреалізував у художніх біографіях Івана Мазепи (“Любов маєш – маєш згоду”), Григорія Полетики (“Злет і заземлення Григорія Полетики”), Михайла Грушевського (“Вірую”). Послідовність письменника в художньому осмисленні визначних постатей, діяльність яких зумовлювала плин вітчизняної, а подекуди і європейської історії в різні епохи, створює враження циклічності романів. У реферованій роботі принагідно розкрито історію створення художніх життєписів, акцентовано на першочерговій ролі підготовчого етапу, який полягав у всебічному аналізі задокументованого фактажу, так чи інакше пов’язаного з портретованою особистістю, її оточенням та епохою.

На відміну від мистецьких полотен традиційного типу, в яких превалює принцип подієвої хронології, історико-біографічні твори асоціативно-психологічного типу, до якого, поза сумнівом, належать романи письменника, є композиційно мозаїчними. Така композиційна побудова вимагає органічного поєднання хронологічної й ретроспективної форми подієвої організації. У романах Ю.Хорунжого ця мозаїчність внутрішньо пов’язана єдиною авторською позицією, думками, уявленнями, вчинками конкретних історичних осіб, що сприяло цілісному зображенню їхнього психологічного портрета. Порушення лінійного плину часового континууму поглибило психологічний час протагоністів. Використання письменником прийому композиційної мозаїчності, більш характерного для кінематографічного мистецтва, дає підстави говорити про синтетичність його прози.

Роман “Борвій” скомпоновано за драматичним принципом: з прологом, інтермедіями, одмінами та епілогом. Через складну композиційну організацію розкрито роль М.Старицького –

фундатора українського театру, драматурга й режисера, відображено драматизм його життя. До здобутків Ю.Хорунжого в жанрі історико-біографічного роману слід віднести розмаїття засобів вираження авторської позиції. У текстовому масиві роману “Борвій” авторська присутність реалізується у формі безпосереднього звернення письменника до протагоніста. Ю.Хорунжий застосував характерний для художніх життєписів асоціативно-психологічного типу варіант суміщення біографічного часу героя з авторським часом. Така транспозиція образу персонажа дала авторові змогу відверто висловити власне розуміння сутності портретованої особи. Головна функція такого прийому полягає в оцінці крізь призму часу тієї епохальної ролі, яку відіграв М.Старицький у становленні й розвитку української культури.

Композиційна структура історико-сучасного роману “Злет...” складається з двадцяти чотирьох новел, в яких зображено події XVIII та XX ст. і відбито прояви національної самосвідомості та патріотизму в різних часопросторових вимірах. Через безпосереднє включення оповідача-персонажа – історика за фахом Григора Уласовича Бута – у фабульний простір роману “Злет...” реалізовано авторські концепти письменника, створюється враження правдивості й достовірності подій: точка зору оповідача виглядає більш імовірною, ніж абстрагована авторська розповідь. Цей прийом характеризує художні біографії асоціативно-психологічного типу, до якого віднесено аналізований твір. До такого ж художнього вирішення, майже одночасно із Ю.Хорунжим, вдався й Р.Іванчук у романі “Шрами на скелі” (1986), створивши образ героя-оповідача, нашого сучасника. Такий прийом характерний також для індивідуального стилю Валерія Шевчука. Порівняно з попередніми творами композиційна побудова роману “Любов...” простіша. Він складається з шести розділів, що охоплюють останнє десятиліття гетьманування І.Мазепи. Завдяки прокурсивним і рекурсивним часовим зміщенням, подієвій насиченості, письменник досяг успіхів у художньому моделюванні образу українського гетьмана.

Віддаленість епохи історичного діяча залишає мало варіантів, де авторська присутність була б ідейно вмотивованою. Однак Ю.Хорунжий запропонував власне художнє рішення, обрамивши розповідь функціонально й ідейно насиченими авторськими роздумами, які значно розширили філософське навантаження твору. Своєрідний пролог у вигляді народнопісенного заспіву концентрує авторський задум, спрямовує читача до розуміння феномена Мазепи через реалізацію філософських проблем “правитель і народ”. Натомість в епілог уведено народні перекази про гетьмана, в яких звучить глибока пошана до правителя й державця.

Історико-біографічний роман “Вірую” в композиційному плані – складна динамічна структура, в якій три автобіографічні новели: “Зима серед літа”, “Шукаючи корогви”, “Пуститися себе” (оповідь ведеться від імені автора). В основному тексті роману, що містить дві частини “Лечу навістріч” та “Високої незгоди біль”, наратором виступає Михайло Грушевський.

На відміну від роману “Четвертий вимір” (1984) Р.Іваничука, побудованого у формі сповіді-монологу, автор “Вірую” подав складнішу композиційну модифікацію – сповідь-діалог. Запропонована форма нарації від імені двох осіб об’єктивно веде до художньої деформації, порушення хронологічності сюжетної лінії, тобто композиція набуває мозаїчного характеру. Такий підхід формує в структурі художнього твору так звану паралельність часів: часу авторського та часу героя. Це роздвоєння письменник застосував з метою кращого висвітлення і сприйняття читачем образу Михайла Грушевського, своєрідного його осучаснення.

Складові роману “Вірую”: “Лечу навістрів” та “Високої незгоди біль” сприймаються як самодостатні художні твори. Біографічний час у розділі “Лечу навістрів” – це одна ніч протагоніста на польсько-радянському кордоні. Через інкорпорування психологічних ретроспекцій у хронологічній послідовності розкрито плин життя М.Грушевського від дитячих років до 1924 р. У “Високої незгоди біль” ширше окреслено біографічний час: охоплено часовий проміжок у чотири роки – московське заслання вченого. Оповідь розпочато березнем 1931 р. – арештом Грушевського. Завдяки поєднанню подієвих і психологічних ретроспекцій відтворено його перебування в харківській тюрмі. Оповідь про сьогодення героя (арешт і московське заслання) перемежовано зверненням до минулого – напівневільницького буття в підрадянській Україні. Спогади про це семиліття мають свою композиційну структуру, яка відрізняється від попередньої тим, що в ній виокремлено кожен наступний рік. Якщо подієвий плин художнього життєпису від 1924 до 1931 р. – це перцептуальна часова площина, то хронотоп 1931–1934 – лінійний рух часу, концептуальна часова побудова. При цьому автор художнього життєпису окремо виділив кожен рік життя М.Грушевського після повернення з еміграції, створивши своєрідні кадри. Цей кінематографічний прийом Ю.Хорунжий вдало переніс на історико-біографічну царину сучасної української літератури, використавши його в романі “Вірую”. Вирішуючи проблему авторської присутності в романі-сповіді “Вірую”, письменник запропонував цілком нестандартне рішення, представивши на сторінках роману себе самого.

У другому розділі **“Історична та художня правда як жанроутворююча домінанта романістики письменника”** чітко розмежовано поняття “історичної та художньої правди”, “художнього домислу й вимислу”. З’ясовано, що в літературі останніх десятиліть найважливішим, хоч і не єдиним показником достовірності, є документальність, яка реалізується завдяки зверненню письменників до фактів та документів. Оскільки документ набув якісно нових рис, ставши не лише джерелом інформації, а й одним із поширених прийомів мистецької виразності, критерієм оцінки написаного на документальній основі художнього твору, слід вважати творчу інтерпретацію документа.

Запропоновані дослідниками (В.Полтавчук, І.Данильченко) підходи до виділення способів трансформації документа в художній текст не є вичерпними для аналізу життєписів, тому в дослідженні подано дещо уточнене й певною мірою розширене осмислення цього питання.

У межах прямого та опосередкованого способів використання документа виокремлено додатково по два різновиди. Так, у прямому способі запропоновано виділяти такі: документ зберігає формальну завершеність, використовується у своєму первинному вигляді (лист як лист, протокол як протокол); документ може бути основою, матеріалом твору, на який постійно посилаються (він не цитується, а згадується, переказується, при цьому втрачає свою зовнішню формальну визначеність) (“Борвій”, “Злет і заземлення Григорія Полетики”).

В опосередкованому способі можна окреслити такі різновиди: з документа береться інформація, яка, поєднуючись з вимислом, є матеріалом для створення художньої реальності; документ подається як сама дійсність, реальність. Таке потрактування документа зумовлює, наприклад, появу в біографії монологів героя, побудованих на його листах, уривках із його творів (“Вірую”).

На основі детального вивчення художньої практики Ю.Хорунжого виділено такі групи документів: юридичні документи (біографічні, майнові, суспільно-політичні, матеріали слідчих справ); мистецька, публіцистична, наукова спадщина портретованих осіб; художні твори, публіцистичні розвідки, наукові монографії інших авторів; епістолярій; спогади та свідчення очевидців. У дисертаційному дослідженні проаналізовано своєрідність творчої манери Ю.Хорунжого у трансформації документально-фактографічних джерел на матеріалі його історико-біографічних романів.

Інкорпорування юридичних документів продиктоване авторським задумом, ідейно-тематичним навантаженням творів. Високий ступінь трансформації біографічних документів є свідченням розмаїття прийомів письменницького арсеналу Ю.Хорунжого, його наполегливості й вимогливості. Оскільки інформація, почерпнута з майнових документів, зокрема заповітів, векселів, угод, що передбачають фінансову зобов’язаність сторін, документів на підтвердження прав власності тощо, відіграє допоміжну роль у розкритті образів видатних діячів, цілком закономірним є опосередковане застосування цих документів.

Пряме залучення суспільно-політичних документів (універсалів, грамот, постанов уряду, офіційного листування) у текстові масиви художніх біографій детерміновано їхньою достовірністю та характером основної справи життя героїв (Мазепа, Полетика, Грушевський – політики).

Відчутно вплинули на достовірність відтворення історичних подій у художніх життєписах матеріали слідчих справ. Зважаючи на значний проміжок, який відділяє час написання творів від епох зображуваних осіб (від одного до кількох століть), у дисертації було виокремлено автентичні

та домислені письменницькою уявою судові справи (“Любов...”). Використання слідчих документів у романі про Г.Полетику має епізодичний принагідний характер, що продиктоване потребою відображення ширшого суспільного тла. Високий ступінь “вживлення” слідчих документів у структуру художньої біографії вирізняє роман “Борвій”. Створення багатомірної художньої реальності зумовлене синкретизмом документів (матеріали Київського губернського жандармського управління: протоколи обшуку помешкання, допитів М.Старицького та його доньки Людмили) і художнього вимислу. У романі “Вірую” поєднано пряме (матеріали слідчих справ М.Грушевського) й опосередковане (матеріали слідчої справи К.Грушевської) інкорпорування слідчих документів, що поглибило достовірність оповіді.

Як один із проявів політичної боротьби І.Мазепи осмислено його творчу спадщину. Увираження нарації художніми творами, що так чи інакше пов’язані з іменем гетьмана, акцентувало на його державницьких прагненнях. У роман “Злет...” твори Г.Полетики транспоновано за допомогою цитування й переказу та поєднання цих способів, що зумовлено специфікою роману-пошуку, побудованого у вигляді наукового дослідження. Значний обсяг і різноманітність поетичної, прозової, перекладацької, драматичної спадщини М.Старицького визначили розмаїття способів та прийомів її інтерпретації. Поетичні твори М.Старицького використовуються в історико-біографічному романі “Борвій” шляхом ремінісценції та цитування. Попри спільність прийому “вживлення” поезій у художню біографію, новизна сприйняття забезпечується компонуванням історично переконливих епізодів. Ю.Хорунжий уникнув моделювання процесу створення оригінальних віршів поета, що, очевидно, обмежило мистецьке осмислення цієї грані його творчості. Рельєфніше відтворено в художньому життєписі творчий процес М.Старицького-перекладача, що простежено в реферованій праці на прикладі аналізу зображення Ю.Хорунжим перекладу байки І.Крилова, перекладів з Гейне, сербських народних пісень. Менше уваги приділив автор художньої біографії творчості М.Старицького-белетриста, що зумовлено неприйняттям за часів написання та публікації “Борвію” (відповідно 1982–1984 та 1987 рр.) спадщини українського письменника й драматурга у всій її повноті. Це певною мірою компенсує ґрунтовна реконструкція роботи М.Старицького над романами “Богдан Хмельницький” та “Розбійник Кармелюк”. Крім широко включених у художній життєпис белетристики й поетичних творів М.Старицького, відчутні також “сліди” його автобіографічних оповідань, статей та драматичних творів. Пріоритет наукового мислення над художнім наклав помітний відбиток на трансформацію спадщини М.Грушевського у структуру роману “Вірую”. Завдяки таким прийомам, як запозичення та стилізація, письменник передав особливості художнього мислення героя. Знайшли своє місце в романі й історико-літературознавчі розвідки М.Грушевського, його праця над шеститомною “Історією української літератури” та “Історією України-Руси”.

Ужиті Ю.Хорунжим в історико-біографічні романи художні концепти інших авторів покласифіковано за метою їхнього використання. Це передусім твори, які відображають суспільну громадсько-патріотичну думку. У романі “Злет...” – вірш “Сталіну” та епіграма А.Кравця-Кравченка, дума “Ой з-під річки та з-під лиману”, а також політичний памфлет В.Капніста “Ода на рабство”, тексти яких подано повністю, або, як у випадку з останнім твором, – поєднанням цитування й парафразу. У художньому життєписі М.Старицького твори І.Нечуя-Левицького та П.Мирного проаналізовано в контексті підготовки альманаху “Рада”. Образ М.Обачного увиразнено через введення критичних відгуків М.Старицького на такі твори початківця, як “Хмара”, “Кушетка”, “Що”. Аллюзії з поеми “Мойсей” І.Франка та поезій Олександра Олеся “І довго-довго литись буде”, “Жита ! Пригадую...”, транспоновані в роман “Вірую”, відтінили сокровенні думки Грушевського, патріота й державника. Окремо розглянуто епізод, пов’язаний із новелою М.Могилянського “Вбивство”. Художнє осмислення критичних розвідок наблизило читача до розуміння обставин загальноімперського неприйняття та переслідування, якого зазнала діяльність М.Старицького на теренах української культури (“Борвій”). Серед критичних статей, включених у роман “Вірую”, виділено відгуки на перші наукові публікації М.Грушевського; розвідки, що висвітлюють його діяльність на посаді голови НТШ; матеріали, які свідчать про реакцію еміграції на повернення в підрадянську Україну; сигнали “марксистської критики”. Використання в художньому життєписі Г.Полетики (“Злет...”) витягів із наукових монографій продиктоване його жанровим різновидом, визначеним як роман-пошук, роман-дослідження. Оригінально залучено до художнього життєпису М.Старицького матеріали наукових досліджень та монографій. Серед загалу помітно виділяються праці, історію появи яких розкрито в контексті культурної боротьби “громадівців”. Поширеним прийомом є введення у внутрішню структуру життєпису парафразів із матеріалів наукових досліджень без прямої вказівки на назву та автора (Т.Рильський “К изучению украинского народного мировоззрения” та І.Левицький “Світогляд українського народу. Ескіз української міфології”). До художньої біографії М.Грушевського доречно вкраплено праці Катерини Грушевської – талановитого науковця та організатора науки, що сприяло всебічному змалюванню її образу.

Зважаючи на роль і значення листування для реконструкції життєпису героїв, письменник широко використав епістолярій, поєднавши різні форми його транспонування в художню тканину творів. Переважна більшість епістол, уведених у роман “Любов...”, є діловими листами. Проте автор не обмежився ними – йдеться про шедевр інтимної лірики: поетичні любовні листи І.Мазепи до М.Кочубей. У романі “Злет...” переважає пряме інкорпорування листів. Масштабно представлено в історико-біографічному романі “Борвій” епістолярну спадщину М.Старицького. Слід зазначити, що, крім листів М.Старицького, письменник скористався листуванням М.Лисенка,

Лесі Українки, Михайла Обачного, І.Франка. Однак звернення до їхнього епістолярію має принагідний характер. Листи відіграють роль інформативного джерела. Фактаж, виділений з них, є підґрунтям для зображення сцен та епізодів. У романі “Вірую”, порівняно з попередніми художніми біографіями, створеними Ю.Хорунжим, простежується ще прискіпливіший відбір листів, ще вищий ступінь їхньої трансформації у структуру твору. Пряме використання епістол характерне для ділового листування. Опосередковано введено в художній текст інтимний епістолярій М.Грушевського та Ганни Ямпільської. Синтезовано подав письменник листування М.Грушевського з дружиною Марією Сильвестрівною та донькою Катериною. У текстовий масив повністю включено лише один лист Грушевського до дружини, проте роздуми героя скомпоновано таким чином, що не лише відтворено характер родинного листування, а й здійснено проєкцію на сімейні взаємини в цілому.

Значний інтерес становлять транспоновані в художні життєписи мемуари та свідчення очевидців: рівень їхнього “вживлення” і способи трансформації. Вагомою складовою роману “Злет...” є свідчення В.І.Косовського (у романі Віктор Іванович), спогади якого сконцентровано в новелах “Щирісердні” та “Університети”. Картини голодомору в Україні 1933 р. відтворено в романі як свідчення очевидця і жертви тих подій, жительки села Веприк Л.І.Костецької. Створюючи роман “Любов...”, Ю.Хорунжий відштовхувався від свідчень польського вельможі Яна Хризистома Пасека. Зважаючи на суб’єктивність Пасека, його різко негативне ставлення до Мазепи, письменник бере їх до відома, але безпосередньо не використовує. Широко залучено свідчення Д.Крмана та інших каролінців, що зумовлено неупередженістю їхньої позиції, фактичною наповненістю. Згадані свідчення сприяли історично переконливому зображенню обставин шведсько-українського союзу. Роман “Борвій”, зважаючи на суб’єктивність мемуарів, автор художнього життєпису доповнив фактами, виокремленими з досліджень театрознавців, музейних та архівних матеріалів (афіш, повідомлень у пресі, урядових постанов). Значно увиразнили розповідь, надавши їй інтимного забарвлення, спогади Л.Старицької-Черняхівської та О.Стешенко. Якщо матеріали вищеназваних авторів розчинилися в художньому масиві роману, то факти, почерпнуті з інших джерел, трансформувались у цілком самостійні епізоди. У наративній тканині роману “Вірую” свідчення очевидців не так помітні, як на те можна було сподіватися. Цей факт можна пояснити обставинами історичного періоду, в який жив і працював М.Грушевський: було знищено майже всіх, хто міг ті спогади написати.

У третьому розділі **“Особливості художнього моделювання образної системи історико-біографічних романів Юрія Хорунжого”** з’ясовано, що процес творення образної системи історико-біографічних романів, попри спільність засобів і прийомів з іншими жанровими різновидами прози, має свою специфіку, яка полягає в істотному обмеженні авторського вимислу. Змальовуючи реальну особистість, яка жила в конкретному історичному часі, українські

письменники, творці історико-біографічних романів і повістей, спиралися передусім на історично вірогідні факти й документи. Прикладом естетично переконливого інкорпорування першоджерел можуть бути художні характери Тараса Шевченка, Миколи Гулака, Катерини Білокур, що належать перу Василя Шевчука (“Син волі”, “Терновий вінець”), Р.Іваничука (“Четвертий вимір”), В.Яворівського (“Автопортрет з уяви”). Вірність історичній та художній правді продемонстрував і Ю.Хорунжий, створивши переконливі образи Михайла Старицького, Івана Мазепи, Григорія Полетики, Михайла Грушевського.

З усіх діячів української історії саме Іван Мазепа набув найбільшої популярності в політичному й мистецько-культурному житті Європи. Образ гетьмана Мазепи, традиційний для європейської культури, сформувався в межах романтичної концепції як образ легковажного юнака, звабника жінок. Саме цим шляхом пішли представники західноєвропейської літератури, театрального мистецтва, музики, живопису.

На противагу легендарним тлумаченням образу українського гетьмана як романтичного героя-коханця митці Росії, Польщі, України, для яких Мазепа як історичний діяч не був нейтральною постаттю, менше цікавилися романтичними пригодами його молодості, зосереджуючи увагу на періоді гетьманування. У центрі уваги східноєвропейських митців – політична діяльність гетьмана, його спроба скинути московське ярмо й повернути Україні незалежність, завойовану в часи Хмельницького. Тому сюжетну основу більшості творів становить не легенда, а історичні події.

60–90 роки ХХ ст. збагатили прозову мазепіану кількома неоднозначними й різноплановими мистецькими версіями образу видатного українця. Йдеться про романи “Тисяча сімсот дев’ять” (1961) Л.Полтави, “Мазепа, гетьман український” (1981) І.Стецьк, “Мазепа – гетьман” (1988) Г.Колісника, “Орда” (1992) Р.Іваничука. Після понад п’ятдесяти років забуття у літературний процес незалежної України було повернуто пенталогію Б.Лепкого “Мазепа”, в якій автор першим вийшов за традиційні романтичні рамки. На тлі сучасних творів про Мазепу концептуальністю й неоднозначністю вирізняється роман “Любов маєш – маєш згоду” (1997) Ю.Хорунжого. Створюючи образ Мазепи-політика, державотворця, письменник хронологічно обмежився останнім десятиріччям правління гетьмана, показав його зрілою самодостатньою особистістю. Такий підхід споріднює концептуальні прерогативи митця з творчими пошуками Б.Лепкого, Л.Полтави, Г.Колісника, І.Стецьк, яких також зацікавила постать гетьмана останніх років його правління.

Незважаючи на те, що Ю.Хорунжий іде в річищі поширеної в українській літературі традиції зображення державницьких змагань І.Мазепи, завдяки всебічному вивченню документальної основи, письменник запропонував оригінальне незаангажоване бачення державця, вільне від проімперських закидів у державній зраді (російська література й історіографія), надмірної

романтизації і міфологізації гетьмана (західна традиція). Мазепа в романі “Любов...” – певний свого призначення: визволення України й проголошення незалежної держави з гетьманом-монархом на чолі. Герой Ю.Хорунжого – передусім державотворець європейського зразка, який керується в політиці принципами макіавеллізму, часто його рішення, визначені об’єктивною необхідністю, суперечать християнським засадам його світорозуміння. На сторінках роману відображено таємничу, незбагненну особистість українського правителя. Трагедія Мазеви, в осмисленні автора роману “Любов ...”, криється у внутрішній роздвоєності барокової людини.

Побутування ідеї українського державотворення після поразки визвольних змагань І.Мазеви письменник простежив на прикладі представника української еліти XVIII ст. Григорія Полетики (“Злет...”). Постать Г.Полетики маловідома, але в художній літературі існує кілька версій його образу. Крім історико-біографічного роману Ю.Хорунжого, це історичні романи “Гетьман Кирило Розумовський” М.Лазорського (1961) та “Журавлиний крик” Р.Іваничука (1988). На достовірності фактів біографії Полетики М.Лазорського істотно позначився брак необхідних джерел, що зберігаються в архівах Росії та України, доступу до яких діаспорний письменник не мав. Значно переконливішим, передусім у плані історичної правди, є образ Г.Полетики, створений Р.Іваничуком. Ще вищим ступенем синтезу історичної правди та художнього домислу відзначається образ Г.Полетики, змодельований Ю.Хорунжим у романі “Злет...”. На основі достовірного фактажу письменник змалював державного діяча XVIII ст., реконструював його світоглядні prerogative й громадянську позицію, освітній потенціал, коло зацікавлень.

Г.Полетика у Ю.Хорунжого – масштабна, патріотично налаштована особистість, здатна відстояти власну позицію й переконання. Як представник української еліти, він гаряче виступив за збереження автономного устрою краю, відновлення втрачених прав та привілеїв, що переконливо показав автор “Злету...”, послідовно розкривши етапи роботи Полетики в “Комиссии о сочинении проекта нового уложения законов”. На позицію Полетики істотно вплинула його приналежність до правлячих кіл, які передусім дбали про власні інтереси, нехтуючи правами посполитих. Письменник об’єктивно оцінив діяльність Г.Полетики, що дало змогу уникнути ідеалізації його образу.

Тривалий час осмислення ролі М.Старицького в українському історико-літературному й культурному процесі відбувалося під тиском ідеологічних настанов радянських часів, що не могло не позначитися на адекватному висвітленні ролі цього видатного представника української культури. Це наклало помітний відбиток і на такий важливий масив літератури, як художня історико-біографічна проза, що особливо відчутно у творах таких письменників, як Ю.Мартич (“Повість про народного артиста”, 1959), М.Смоленчук (“Ой літав орел”, 1969), І.Пільгук (“Іван Карпенко-Карий (Тобілевич)”, 1976, “Марія Заньковецька”, 1978, “Дуби шумлять”, 1970). Високий рівень фактографічної точності слід відзначити у романах Р.Іванченко “Клятва” (1985),

А.Костенка “Леся Українка” (1971). Обшир опрацьованого фактажу, пов’язаного з постаттю М.Старицького, мистецька трансформація першоджерел у внутрішню структуру нарації позитивно вплинули на художній рівень її відображення в романах Є.Товстухи “Микола Лисенко” (1988) та М.Медуниці “Брати і побратими” (1990). Незважаючи на певні успіхи у створенні образу М.Старицького, слід зазначити: до мистецького моделювання його характеру автори художніх біографій зверталися лише принагідно, подаючи життєписи його сучасників. Відтак, особливо привабливою видається версія образу поета, письменника, драматурга, громадського діяча, запропонована Ю.Хорунжим в історико-біографічному романі “Борвій”. Письменник продемонстрував власне, незаангажоване (зважаючи на час роботи над твором – 1982–1984 рр. та на період його виходу у світ – 1987 р.) бачення М.Старицького, багатоплановому відтворенню образу якого сприяло органічне поєднання авторського інтересу до його особистості, оточення та інтер’єрного зображення епохи.

Хронологічний континуум роману “Борвій” охоплює життя М.Старицького від 1960 до 1903 р., що дало письменникові змогу простежити динаміку образу, змалювати “діалектику душі” протагоніста. Двадцятидворічний Старицький – студент Університету Св. Володимира в Києві – постав перед читачами досить невпевненим у собі юнаком, що послідовно реконструйовано в романі через монологи-самоспостереження та опосередковані характеристики. Загалом такі рефлексії головного героя додали йому живих людських рис, помітно вирізнили на тлі галереї художніх образів, створених іншими письменниками. Ще однією суто “людською” рисою героя Ю.Хорунжого вважаємо його “аполітичність”.

Ю.Хорунжий як письменник, який працює в жанрі художнього життєпису, тяжіє до зображення способу мислення своїх героїв. Це особливо відчутно у романі “Борвій”. Можливо тому, що героя і автора об’єднує одна царина захоплень – художнє слово. Образність мислення, притаманна М.Старицькому як людині творчій, артистичній, окреслено в романі на рівні мовлення героя та через введення картин, які виникають в його уяві. Образ М.Старицького – організатора національного українського театру – вимальовується завдяки ґрунтовному осмисленню документального фактажу. Такий шлях образотворення є неабияким здобутком письменника, який розкрив долю М.Старицького через його світоглядні, виховні, моральні прерогативи. У романі події аналізує не автор, а головний герой, оцінки якого (задокументовані чи домислені авторською уявою) виносяться на сторінки художнього життєпису. Слід зазначити, що такий підхід вирізняє творчу працю Ю.Хорунжого на тлі доробку інших письменників, творців художньої біографії.

Незважаючи на те, що на сучасному етапі постать М.Грушевського становить чималий інтерес, до недавнього часу художнє освоєння цієї видатної особи мало тенденційний характер. Так, М.Рябий у романі “Ще не вмерла Україна” (1994) обмежився інтерпритацією окремих фактів

біографії М.Грушевського. На повноті мистецького відображення персонажа негативно позначився брак документальної основи, відсутність у письменницькому арсеналі автора роману художньо досконалих способів і прийомів трансформації первинного фактажу. Утворену лакуну певною мірою заповнив Ю.Хорунжий, створивши історико-біографічний роман “Вірую”, у центрі якого образ Михайла Грушевського. Домінантою тут є змалювання внутрішнього світу центральної постаті роману. Істотно вплинула на формування художньої структури жанрова специфіка роману, який є виразним асоціативно-психологічним полотном, з чітко виокремленою “я”-нарацією. Детальному відображенню внутрішніх душевних переживань протагоніста сприяв уведений у роман образ його двійника-опонента. Серед розмаїття фактів письменник обмежився тими, які розкривають внутрішній світ героя роману, сприяючи багатоплановому об’єктивному показу світоглядних домінант М.Грушевського. Ю.Хорунжий не ідеалізує своїх героїв, і в цьому полягає ще одна визначальна риса його творчості. Не виняток з цього ряду й образ М.Грушевського. Реконструкція політичної діяльності узгоджена з джерельним фактажем. Специфіка постаті Грушевського-політика, в осмисленні Ю.Хорунжого, полягає в тому, що він не прагне влади, попри свою амбітність, а отримує її як нагороду за титанічну працю на ниві українського державотворення, звідси й тип політика, вчинки якого регламентуються законом, мораллю, соціальною справедливістю. Вірогідною є подана на сторінках художньої біографії версія про причини повернення державця в підрадянську Україну – політичну.

У романі “Вірую” автор історико-біографічного роману тяжіє до панорамного зображення епохи, що включає в себе не лише зображення галереї портретів видатних діячів української культури кінця XIX – початку XX ст., а й відтворення складних суспільно-політичних проблем доби через безпосереднє дослідження місця й ролі в ній М.Грушевського, постать якого подано в колі колег по науковій, громадській, літературній, видавничій, політичній діяльності. У реферованій праці проаналізовано художні моделі непростих взаємин М.Грушевського з І.Франком та С.Єфремовим, відзначено, що всебічне й ґрунтовне вивчення проблеми уможливило появу об’єктивної картини без нагнітання негативу й безпідставної ідеалізації.

Прикметно, що автор художніх життєписів послуговується різними засобами психологічного аналізу, серед яких важливе місце належить автопсихоаналізу героя, змалюванню процесу мислення, пульсації думки. Помітну роль у створенні образів портретованих осіб відіграють опосередковані характеристики (прийом поліперспективності, особливо помітний у романах “Любов...” та “Вірую”), мовна партія (І.Мазепа, М.Грушевський), пейзаж (“Борвій”), інтер’єр (“Вірую”).

У **висновках** узагальнюються результати дисертаційного дослідження.

Визначальним у творчості Ю.Хорунжого є звернення до художньої історико-біографічної прози, в якій письменник виявив себе як сумлінний, неупереджений дослідник з яскраво

вираженими константами авторського стилю: різновекторним зображенням широкого суспільного тла, багатоплановістю образів видатних представників минулого, поглибленим відтворенням психологічного портрета знакової особистості. Творча манера Ю.Хорунжого базується на всебічному осмисленні первинного фактажу, визначається глибоким проникненням у психологію героїв. Відтак справедливим є виокремлення ще однієї іпостасі Ю.Хорунжого-дослідника. Результати своїх наполегливих пошуків він втілює не лише в художніх текстах, побудованих на основі документа. Існують ще й численні історико-літературні розвідки, які розкривають ширшому загалу невідомі сторінки життя і творчості визнаних діячів української історії й політики.

Історико-біографічні романи Ю.Хорунжого – полотна асоціативно-психологічного типу зі специфічною композиційною побудовою, в основі якої – органічне поєднання хронологічної й ретроспективної форми подієвої організації, внутрішньо пов'язаної єдиною авторською позицією, думками, уявленнями, вчинками конкретних історичних осіб, що сприяло цілісному зображенню їхнього психологічного портрета. Порухення лінійного плину часового континууму поглибило психологічний час протагоністів.

Аналіз документальної основи романів Ю.Хорунжого переконує у високому рівні трансформації історичної правди в художню. Поряд із нестандартними, оригінальними рішеннями простежується надмірна фактографічність, природа якої полягає у прагненні автора донести до читача якомога більше інформації про постаті, замовчувані протягом десятиліть.

Наріжні принципи мистецьких пошуків Ю.Хорунжого в жанрі художньої біографії – скрупульозне вивчення матеріалів, проникнення у внутрішній світ знакової особистості в поєднанні з мистецькою трансформацією задокументованого фактажу в текстові масиви художніх життєписів, – сприяють створенню повноцінних багатовекторних образів непересічних особистостей.

Історико-біографічні романи Ю.Хорунжого як складні структури асоціативно-психологічного типу за рівнем реалізації образів видатних діячів минулого посіли помітне місце в українській історико-біографічній прозі 60–90-х років ХХ ст.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Меншій А. Від історичної правди до правди художньої (на прикладі історико-біографічних романів Юрія Хорунжого) // Сучасний погляд на літературу. Зб. наук. праць. – Вип. 8. – К., 2002. – С. 115–127.
2. Меншій А. Документ у художній структурі роману Ю.Хорунжого “Борвій” // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України. Вип. 4. – К.: Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України, 2003. – С. 202–206.

3. Меншій А. До проблеми теоретичного осмислення художньої історико-біографічної прози // Наука і сучасність. Зб. наук. праць. – Том XXVII. – К., 2001. – С. 231–240.
4. Меншій А. Проблеми публіцистики Ю.Хорунжого // Актуальні проблеми слов'янської філології. Міжвузівський збірник наукових статей “Лінгвістика і літературознавство”. Вип. VII. – К., 2002. – С. 353–360.
5. Меншій А. Про художню історико-біографічну прозу Юрія Хорунжого // Сучасний погляд на літературу. Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 181–192.
6. Меншій А. Трансформація життєвої правди в художню у структурі історико-біографічних повістей Ю.Хорунжого // Актуальні проблеми літературознавства. Зб. наук. праць. – Т. 11. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 46–59.
7. Меншій А. Жінки роду Старицьких у художньо-публіцистичному осмисленні Ю.Хорунжого // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Педагогічні науки. – Вип. 2. – Миколаїв, 2002. – С. 117–120.
8. Меншій А. Концепція образу Івана Мазепи –державотворця (на прикладі роману Ю.Хорунжого “Любов маєш – маєш згоду”) // Україна: національна ідея. – К.: КиМУ. Правові джерела, 2003. – С. 523 – 532.
9. Меншій А. Художня реалізація образу Михайла Грушевського у романі Ю.Хорунжого “Борвій” // Педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Вип. 31. – Херсон, 2002. – С. 169–173.

Анотація

Меншій А.М. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60–90-х років XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2003.

У дисертації досліджено історико-біографічні романи Ю.Хорунжого “Борвій”, “Злет і заземлення Григорія Полетики”, “Любов маєш – маєш згоду”, “Вірую” в контексті української історико-біографічної прози 60–90-х років XX ст.; простежено мистецьку еволюцію письменника в жанрі художньої біографії; встановлено типологічні ознаки романів, визначено засоби використання асоціативно-психологічної організації біографічного матеріалу, ідейно-естетичну роль історичних документів у художньому відтворенні подій та характерів, розкрито специфіку творення образу головного героя в художніх життєписах; з’ясовано місце романів серед творів цього жанру й логіку ідейного, художнього, проблемно-тематичного зв’язку творчості письменника з попередниками й сучасниками, показано його новаторство в жанрі історико-біографічного роману.

Ключові слова: історико-біографічний роман, історична й художня правда, факт і документ, прямий та опосередкований способи транспонування документа, авторська концепція.

Аннотация

Менший А.Н. Романы Юрия Хорунжего и украинская историко-биографическая проза 60–90 годов XX ст. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2003.

В диссертации исследуются историко-биографические романы Ю.Хорунжего “Борвій”, “Злет і Заземлення Григорія Полетики”, “Любов маєш – маєш згоду”, “Вірую” в контексте украинской историко-биографической прозы 60–90-х годов XX ст.

Отмечено, что Ю.Хорунжий с самого начала литературной деятельности вёл настойчивый поиск путей творческого самовыражения. Именно в жанре художественной биографии он реализовал своё дарование документалиста и аналитика, создав художественные биографии, в центре которых – политические и государственные деятели разных эпох.

В диссертации доказывается, что историко-биографические романы Ю.Хорунжего, как произведения ассоциативно-психологического типа, отличаются сложным композиционным построением, оригинальностью форм авторского самовыражения.

В литературе последних десятилетий наиболее важным, хотя и не единственным показателем достоверности, является документальность, которая реализуется благодаря обращению писателей к фактам и документам. Поскольку документ приобрёл качественно новые черты, став не только источником информации, но и одним из распространенных приёмов художественной выразительности, историко-биографические романы Ю.Хорунжего анализируются исходя из проблемы творческой интерпретации документа. С этой целью в исследовании предлагается несколько расширенное осмысление подходов к транспонированию документа в художественный текст.

Выделяются использованные в творческой практике Ю.Хорунжего юридические документы (биографические, имущественные, общественно-политические, материалы следствия), творческое, публицистическое, научное наследие портретированной личности, художественные произведения, публицистика, научные труды других авторов; эпистолярный; воспоминания очевидцев.

Результаты анализа документального базиса романов писателя свидетельствуют о высоком уровне трансформации исторической правды в правду художественную. Наряду с нетрадиционными, оригинальными творческими решениями отмечается и чрезмерная

фактографичность, обусловленная стремлением автора донести как можно больше информации об умалчиваемых на протяжении десятилетий исторических личностях.

Процесс моделирования образной системы историко-биографических романов имеет свою специфику, которая состоит в существенном ограничении авторского вымысла. Изображая реально существовавшую личность, украинские писатели, творцы историко-биографических романов и повестей, руководствовались историческими фактами и документами. Приверженность исторической правде продемонстрировал и Ю.Хорунжий, представив убедительные образы Михаила Старицкого, Ивана Мазепы, Григория Полетики, Михаила Грушевского.

Моделируя образ Мазепы-политика и государственного деятеля, Ю.Хорунжий ограничился хронологическими рамками последнего десятилетия гетманского правления. Продолжая распространенную в украинской литературе традицию изображения государственных притязаний Мазепы, автор романа, благодаря всестороннему изучению документальной основы, предложил оригинальное видение самодостаточной личности гетмана. Развитие идеи украинской государственности, после поражения освободительной акции И.Мазепы, писатель раскрыл сквозь призму личности представителя украинской элиты XVIII ст. Григория Полетики – роман “Злет...”. Ю.Хорунжий сумел объективно оценить Г.Полетику, что позволило избежать его идеализации. Создавая образ М.Старицкого, писатель исходил из мировоззренческих prerogatives портретированной личности. Творческим успехом писателя является также образ М.Грушевского – ученого, политика, государственного деятеля. Среди разнообразия фактов автор “Вірюю” ограничился теми, которые позволяют отобразить внутренний мир протагониста романа. Всестороннему изображению его душевных переживаний содействовал образ двойника-оппонента главного героя.

Таким образом, несмотря на то, что в течение десятилетий произведения представителей украинской историко-биографической прозы не отличались высоким художественным уровнем, можно констатировать, что анализ современного состояния жанра позволяет выделить имена его создателей, которые, учитывая опыт предшественников в мировой и отечественной литературе, предложили высокохудожественные версии образов реальных исторических личностей.

По уровню превращения фактических материалов в художественную структуру историко-биографических романов, проникновения в психологию героев творчество Ю.Хорунжего занимает одно из ведущих мест в украинской историко-биографической прозе 60–90-х годов XX ст.

Ключевые слова: историко-биографический роман, историческая и художественная правда, факт и документ, прямой и опосредованный способы транспонирования документа, авторская концепция.

Summary

Menshiy A.M. Novels of Y.Khorynzhii and Ukrainian Historico-biographical Prose of 60 – 90 years of the XX century. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the Candidate of Philological science on the speciality 10.01.01 – Ukrainian literature – M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2003.

In the thesis historico-biographical novels written by Y.Khorunzhiy “Windstorm”, “High and low of Grigoriy Poletyka”, “Love means harmony, “I believe” are analysed in the context of Ukrainian historico-biographical prose of 60–90 years of the XX century; writer’s arts evolution in the genre of literary biography is given; typological peculiarities of the novels are declaimed; the means of the realization of associative-typological organization of the biographical material are established; conceptual-aesthetic role of the historical documents in literary reproduction of the events and characters is shown; the image of the main hero in the literary biography is researched; the place of the novels written by Y.Khorunzhiy between the novels of that genre and the logic of conceptual, literary, problem and theme correlation of writer’s heritage with predecessors and contemporaries are proclaimed; writer’s innovation in the genre of historical-biographical novel is established.

Key words: historico-biographical novel, historical and literary truth, fact and document, direct and indirect ways of including document, author’s conception.